

TEATER I UPPSALA FÖRE UPPSALA TEATER

Av *BARBRO SUNDQUIST*

Att ett bildningens centrum som Uppsala ur teaterhistorisk synpunkt måste lämna ett rikt material är helt naturligt. Liksom så många andra kulturföreteelser i riket har också den svenska teaterkonsten några av sina djupaste rötter i Uppsala, i den uppsaliensiska akademiska undervisningen. Sedan den spröda plantan en gång kommit i jorden har den vuxit vidare under de lärda professorernas och studenternas vård och har så småningom också, här som på så många andra håll, kommit att helt anammas och omhuldas av den borgerliga världen. Om man alltså kan peka på särskilt goda andliga förutsättningar för teater och skådespel i Uppsala i gammal tid, vore det oriktigt att icke framhålla även de materiella. I Uppsala har sedan uråldrig tid rikets största marknad *Distingen* (i januari—februari) och sedan den tidiga medeltiden den nästan lika stora *Ermässan* (i maj) hållits. De tusentals personer från alla landsdelar, som då samlades i Uppsala för att driva köpen- skap eller för att hylla rikets skyddspatron S:t Erik, krävde samtidigt därmed »circenses», skådespel och underhållning. De litterära källorna vittna oförtydligt om att det intensi- vaste skådespelandet i staden i gammal tid i regel samman- fallit med marknaderna.

I dessa dagar då Uppsala stad med spänning och intresse väntar lösningen av sin teaterfråga, sedan den gamla 100-åriga teaterbyggnaden vid Vaksalagatan nu jämnats med marken, kan måhända tiden anses lämplig för en översikt över stadens teaterhistoria under gångna sekel. Föreliggande exposé gör inga som helst anspråk på fullständighet, men vill i den mån

det är möjligt söka ge en någotsånär överskådlig bild av det äldre teaterlivet och »teaterlokalerna» i Uppsala. Det kan dock här ej bli tal om analys av de spelade styckenas innehåll eller deras litteraturhistoriska ställning.

Så underligt det än kan låta står den medeltida dramatiska konsten helt under kyrkans hägn. I form av mysteriespel levandegjorde kyrkan, främst vid de stora högtiderna, passionshistorien för folket. Vad som härutinnan förekommit i Uppsala är dock icke alls bekant. Men å andra sidan finns ingen anledning att betvivla att här tillgått som i de flesta av Europas kyrkostäder. Att tänka sig Uppsala domkyrka som skådeplats för ett dylikt medeltida mysteriespel innebär ingen djärv tanke. Inne i koret eller utanför vid någon av portalerna hade Uppsalakanikerna sällsamt lämpliga platser om de i det sakrala dramats form ville åskådliggöra scener ur den heliga historien.

Den första uppgiften, från 1500-talet, om profan teater i Uppsala är ännu mycket svävande. Det talas om ett drama *De creatione mundi* (Om världens skapelse), som uppförts på 1570-talet, var vet man dock ej. Dramat är medeltida till hela sin läggning, måhända tillhör det också medeltiden. Äntligen kommer för år 1594 en exakt och tillförlitlig upplysning. Abraham Brahe berättar nämligen i sin dagbok att konung Sigismund fettisdagen den 12 februari 1594 på Uppsala slott låtit uppföra en »comedi» för sina gäster hertigarna och hertiginnorna; Olof von Dalin meddelar i övrigt därom i Svea rikets historia, att »Aftonen skulle lyktas med en Italiensk Comedia af en Salvator Fabriz». Här anges alltså allt mycket noggrant, dag, månad, år, plats för uppförandet, författare och nationalitet för stycket som spelades, vidare anges arrangören och publiken. Det enda som saknas är comediens titel. Som synes har Uppsala slott äran att ha inrymt den först kända skådeplatsen i staden.

Redan vid 1500-talets slut kommo studenterna vid Uppsala universitet att börja den teaterverksamhet, varmed de sedan skulle fortsätta intill våra dagar. Någon gång i slutet av 1500-

Bild 1. Joh. Messenius.

talet uppförde de nämligen *Holofernj och Juditz Historja opå Rijn*. Skådebanan finnes ej angiven, men man kan våga den gissningen att de tillätos begagna någon sal i slottet. Att studenterna icke förr låtit höra av sig som Thalias tjänare kan få sin förklaring i de motigheter universitetet alltsedan sin begynnelse 1477 haft att genomgå. Två gånger nödgades man t. o. m. att fullständigt nedlägga undervisningen, båda gångerna för flera år i taget. Då universitetet emellertid i enlighet med Uppsala mötes beslut 1593 återupprättades, fortsätter man på den redan av Erik XIV inslagna vägen; dennes mening hade nämligen varit att omvandla den »medeltida» institutionen till en mera utpräglad humanistisk högskola, för vilket ändamål han också inrättat en lärostol i grekiska. Vid det återupprättade universitetet med dess nu allsidigare humanistiska inriktning gällde det icke minst att utbilda skickliga latinare och greker och som ett led i denna strävan lät man studenterna uppföra skådespel av de latinska och grekiska klassikerna.

Vi ha nu att dröja vid två stora namn i den uppsaliensiska teaterhistorien: JOHANNES RUDBECKIUS (1581—1646) och JO-

HANNES MESSENIUS (1579—1636). Den förre hade 1604 blivit professor i Uppsala och i honom fick teaterkonsten en ivrig anhängare. På gården till sitt »privata kollegium» lät han sina elever uppföra stycken av TERENTIUS och EURIPIDES. Efter studium och läsning av ett skådespel var ju ett uppförande en både nyttig och nöjsam avslutning. Den 19 mars 1610 spelades Terentius' *Andria*, den 22 oktober samma år *Eunuchus* av samme författare; det senare stycket spelades till och med inför ärkebiskopen, akademiens rektor, professorer, studenter och — borgare. 1611 spelades Euripides' *Cyclops* och Terentius' *Självlågaren*. 1612 och 1613 ytterligare två Terentius-stycken, *Adelphi* och *Phormio*. Platsen för Rudbeckius' märkliga »studentteater» är dock ej känd.

Både Rudbeckius och Messenius ville locka så många studenter till sin undervisning som möjligt och upprättade fördenskull privata kollegier i sina egna gårdar ute i staden. I båda kollegierna undervisades i huvudsak i samma ämnen och i båda togs den teatraliska framställningskonsten livligt till hjälp i undervisningen.

Messenius hade 1609 blivit professor i Uppsala. Sin grundliga humanistiska bildning hade han erhållit under sin långa studietid vid jesuitseminariet i Braunsberg, varifrån otvivelaktigt hans åsikt om skådespelarkonstens betydelse för ungdomen härrörde. Messenius lade liksom Rudbeckius stor vikt vid att eleverna lärde ett vårdat latinskt samtalspråk och för detta var ju Terentius mönstret. Men än mer låg det honom om hjärtat att studenterna genom offentligt uppträdande skulle lära att föra sig väl och höviskt skicka sig. Det nya och märkliga hos Messenius var att han själv författade dramerna — på svenska och med ämnen ur den svenska historien. De som man vet framfördes i Uppsala voro *Disa*, vid distingen den 17 och 18 februari 1611 — sagans drottning *Disa* troddes ha gett denna marknad sitt namn — samt *Swanhuita* vid Eriksmässan den 18 maj 1613. Dessa Messenius' dramer, som hämta sina motiv ur de gamla svenska folksagorna och äro det markantaste utslag av tidens göti-

Bild 2. Scen ur Disa-dramat. Gravyr av Eimmart efter Ehrenstrahl.

cism, bilda epok i svensk teaterhistoria. De förelågo i tryck samma år de uppfördes och deras titlar förtjäna att återgivas, då de ge något av den anda som präglar själva dramerna. Så här lyder den för Disa:

D i s a. | Thet är en lustigh Comoedia, | om then förståndighe
och höghberöm- | de Sweriges Drotningh | Frw Disa, | Hwilken
sanferdelighen på Rim vth- | satt, och hållen ähr i Vpsala Marknad,
nem- | ligen then 17. och 18. Februarij, Ähr eff- | ter Gudz bördh
1611, | Aff | Johanne Messenio | Professore ther samme- | städes.

Och så här titeln för Swanhuita:

S w a n h u i t a, | En lustigh och sanfärdigh Comoedia, om then
vnder- | lighe och berömlighe troheet, the Stormächtige | och
Höghborne Herrar, | Her Huding, Sweri- | ges och Göthes, och
Her Hading | Danmarkz, Konungar, | Såsom och then Stormächtige
Furste, | Härtigh Regner, och then höghborne Fröken | Swanhvita,
wedh ähr effter Wärl- | denes vphoof 2983, gunsteligen hwar | annan
bewijste, | Af Johanne Messenio beskreffuen, och | offentlig
exhiberat aff hans Studenter vthi Vb- | sala, i Erickzmässe Marek-
nadt, | Ähr c10 Ioc viIIxx.

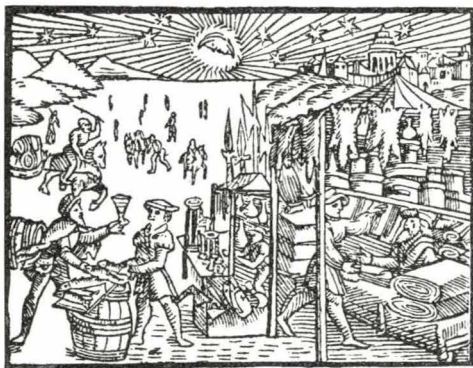

Bild 3. Distingsmarknad på isen i Uppsala, enl. Olaus Magnus.

Ej lätt är att påvisa hur Disa och Swanhuita uppfördes, hur scenen var beskaffad och var den var belägen. I Disa äro scenanvisningarna så gott som inga. En specialist på Messenii dramer har genom sina undersökningar kommit till det resultatet, att Disa-scenen utgjordes av en estrad, lave, vars bakgrund bestod av ett förhänge med en eller flera öppningar. Ett bord och ett par stolar skulle ge illusion av interiör. Vidare fanns en dörr någonstades på scenen, ev. fristående. För övrigt var scenen ej begränsad utan fick sina »gränser» av de agerande och deras repliker. Beträffande Swanhuita är det sannolikast att det uppfördes direkt på marken. Av dramat framgår att ett förhänge även här var bakgrunds-begränsning. Såsom ett belägg för att Swanhuita uppfördes direkt på marken framhålles förekomsten av större djur på scenen.

Var Messenii båda Uppsala-dramer spelats vet man ej med bestämdhet. Men med vetskap om nordbornas sed att hålla marknader på isen -- i Uppsala säger Olaus Magnus att detta skett på den hårt tillfrusna Fyrisån — kan man antaga att det första Disaspelet framförts på marknadsisen, antingen direkt på isen eller på en uppbyggd estrad. Marknadsisen sträckte sig troligen utefter hela ån inne i staden, men att utpeka platsen för marknadsnjöjena går ej. Att i Uppsala

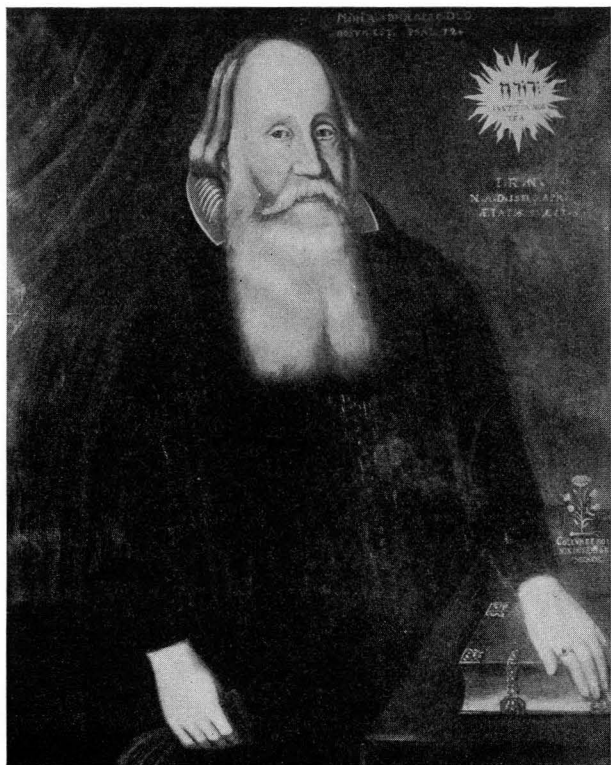

Bild 4. [Joh. Rudbeckius.

de agerande vid festliga tillfällen stundom uppträdde på särskilt uppförda estrader, synes av en intressant skildring från Karl IX:s kröningshögtidligheter 1607. Det berättas där, hur konungen vid ankomsten till Uppsala 20 februari möttes av prästerskap, borgare och bönder. Det heter vidare: »Och war straxt wijd Munkebro ändan bygdtt ett Palatz, ther på Studiosi stodo och figurerade, sedan på Torget wijd doombrons ända Tw Palatz, ett på hwar sijda, uppå hwilke och Studenter ställta woro till att figurera. Deslijkst war och ett Palast emellan Bonde Kyrchian och Slottet på wänstra

sijdan när man reed opp, der och blef musicerat. Men uppå ett högt rödt Torn wijd Norre Slottporten war allehanda slag Instrumentalister.» Vad som menas med »figurera» är dock ovisst. För estraden användes beteckningen »palats», en ofta brukad term för den ställning, som uppfördes vid skådespel.

I Disa uppträdde 35 studenter, varav fyra med tiden kommo att bli professorer: Sveno Jonae, Andreas Prytz, Laurentius och Johannes Mattiae samt Johan Lilliehök, sedermera rikstygmästare. Professorn i vältalighet ANDREAS PRYTZ (1590—1655) stod för övrigt som författare till skådespelet *En lustigh Comoedia om then Stormechtigste . . . Konung Gustaf den Första . . .*, vilket gavs då Uppsala universitet firade 100-årsdagen av Sveriges befrielse genom Gustav Vasa.

Drottning Kristina besökte under sin regering ofta Uppsala; man har dock ingen anteckning om att studenterna spelat inför henne. Däremot kallade hon dem två gånger till Stockholm för dylikt ändamål: första gången år 1648, då SENECAS *Den rasande Hercules* uppfördes (på latin) och andra gången år 1649, då drottningen i brev av den 27 nov. bad prof. JOHAN HENRIK BOECLERUS (1611—1672) att i huvudstaden uppföra det stycke, varmed han i Uppsala tänkt fira hennes födelsedag. Om den senare representationen verkligen blev av vet man dock ej. Boeclerus var professor i vältalighet och hade av Kristina inkallats från Strassburg. Hötsterminen 1649 vet man att han låtit sina elever avsluta terminen med uppförandet av ett stycke ur CURTIUS, över vilken han föreläst. Stycket bar titeln *Causae Philotae*.

Den lärda drottningen har emellertid i själva Uppsala knutit sitt namn till ett teaterevenemang av rang. 1651, då hon en längre tid höll hov i Uppsala, gavs på slottet en representation, i vilken hennes majestät själv framträdde i en kammarpigas roll. Mångfrestaren Olof Rudbeck, Joh. Rudbeckius' son, uppträdde i samma pjäs som herde och lär med stor skicklighet ha trakterat en skalmeja. Detta var Olof Rudbecks första steg på teaterbanan. Han var då bara en ung

Bild 5. Urban Hjärne.

student. På 1660-talet blev han universitetets styresman och begagnade, som vi sedermera skola se, denna maktställning även till befrämjandet av dramatisk konst bland studenterna.

Genom Rudbeck var det som URBAN HJÄRNE (1641—1724) erhöll tillåtelse att i den »med ovidianska fabler i gipsverk sirade rikssalen på Uppsala slott» inrätta ett Thalias tempel för sig och sina studentkamrater. Dessa uppförde här åtskilliga skådespel, varav det förnämsta var Hjärnes sorgespel

Rosimunda. Den 15 aug. 1665 — alltså i år för jämnt 275 år sedan — spelades detta inför konung Karl XI, då elvaårig, vilken nu en tid studerade vid universitetet. Stycket hade tydligen gjort så starkt intryck på den unge konungen att det varade livet ut, ty kort före sin död lär han ha underhållit sig med dess författare, dåvarande livmedicus Hjärne, om stycket och dess många förtjänster.

Rosimunda intar en märkesplats inom vår dramatiska litteratur. Det är vår första klassiska tragedi och tillika det första drama, som avser att vara ett konstverk. Scenanordningarna voro säkerligen mycket enkla, författaren var nämligen själv både maskinist och dekoratör. En lave med ett förhänge som fond utgjorde antagligen skådebanan. I andra aktens tredje scen omtalas att Helmiges sjunger en visa »inom gardenen» och längre fram att »han kommer fram» för att hålla en monolog. Kostymeringen införskaffades från den gamla balettgarderoben från Kristinas tid, skådespelare voro, förutom Hjärne, bröderna Wolimhaus, Samuel Columbus m. fl. Föreställningen, som började kl. 2 och slutade först mellan 7 och 8 på kvällen, avlöpte till åskådarnas stora belåtenhet.

Hjärne byggde upp sitt skådespel efter den antika smakens regler, men han följde också de lagar som funnos i vår första poetik, Andreas Arvidii korta handledning i »thet Svenske poeterij- versz- och rijmkonsten», där det står att en tragedi bör vara heroisk och gärna handla om furstliga personer och konungsligt levernes farligheter. Detta gör *Rosimunda* till fullo. Stycket börjar med en olyckssiande monolog av hämndegudinnan Nemesis och »därefter rullar dramat fram på sin dystra ban», framhåller en förf. *Rosimunda* är en kungadotter, som longobardkungen Alboin med våld gör till sin hustru, sedan han mördat hennes fader och därefter tvingat henne att dricka ur den dödes huvudskål. När tragedin börjar är Alboins brott redan begånget och vad man i stycket får uppleva är *Rosimundas* beslut att hämnas.

Urban Hjärne lämnade snart Uppsala för att ägna sig åt

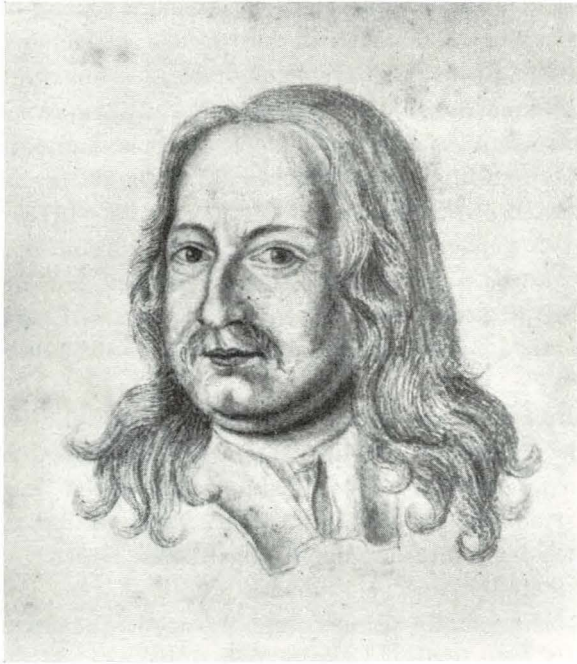

Bild 6. Olof Rudbeck.

andra värv men hans trupp fortsatte en tid framåt verksamheten. Sannolikt var det den hjärneska truppen som 1669 på slottet uppförde COLUMBUS' dramatisering av STIERNHIELMS *Hercules* och vid något senare tillfälle WOLIMHAUS' *Dido*. Man vet också att truppen någon gång gästspelat i Stockholm. Redan under 1670-talet tycks emellertid tråkigheter ha börjat; konsistoriet klagade nämligen nu över att medlemmarna genom sin allt annat än hedrande vandel bragte skam över universitetet.

Fyra teateraffischer finnas märkligt nog bevarade över dramer uppförda sannolikt i 1600-talets Uppsala. De sakna dock varje tidsangivning; varken datum, veckodag eller årtal nämnes. Den första affischen upptager ett drama om *Den förlorade sonen*, ett under 15- och 1600-talen mycket popu-

lärt motiv, den andra upptar ett stycke, som rör sig om några beryktade sjömans bedrifter, den tredje affischens drama bär titeln *Die Rache zu Gibeon oder die 7 erhenckte Prinzen aus dem Hause Sauls* och den fjärde slutligen avser ett på komediantscenen mycket vanligt och omtyckt ämne, nämligen Karl I:s avrättning. Skådeplatsen är förlagd till »seel. Dr. Locenii Haus». Professor Loccenius (1598—1677) ägde i Uppsala två gårdar, en i kvarteret Brita, inom fastigheten S:t Larsgatan 9, och en i kvarteret Ånäbben ner mot Skolgatan. Någon gång efter Loccenius' dödsår 1677 har alltså teater spelats i någon av hans gårdar, sannolikt den vid S:t Larsgatan.

Vid denna tid voro vandrande teatergrupper ej sällsynta i Uppsala. Möjligt är att de nämnda affischerna annonsera spelades av det sällskap, som enligt magistratsprotokollet av den 29 jan. 1683 »gafz Låff att hålla her sitt tillhåld och Agera Comedier i Marknads tijden»; truppen stannade i staden över en månad.

Teaterkonsten hade så småningom vunnit allt större insteg i undervisningen både vid skolor och universitet. Rudbeckius och Messenius och även andra professorer i Uppsala använde den som vi sett som en viktig faktor vid sina elevs utbildning och 1649 års skolordning ålade lektorerna i historia att öva ungdomen i de latinska skaldernas komedier.

Trots att den dramatiska konsten hade mäktiga gynnare i Uppsala hade den också redan tidigt svårigheter att kämpa med. Ett Gustaf II Adolfs varningsbrev till Uppsala universitet av den 31 mars 1613 förbjuder studenterna att »någon motvillighet bedrifva med dryckenskap, svärmeri, parlamente, *agerande*, fönsters utslående eller något annat, som en ärlig student, den sina studier akta bör, icke väl anstår». Ett kyrkomöte i Stockholm ansåg de teatraliska upptågen medskyldiga i universitetets förfall. Konungens varning var säkerligen befogad. I skydd av sin kostymering hade studenterna allehanda fyr för sig. De rikliga gästabud, som ofta följde på uppträdandena och vartill de som åskådare när-

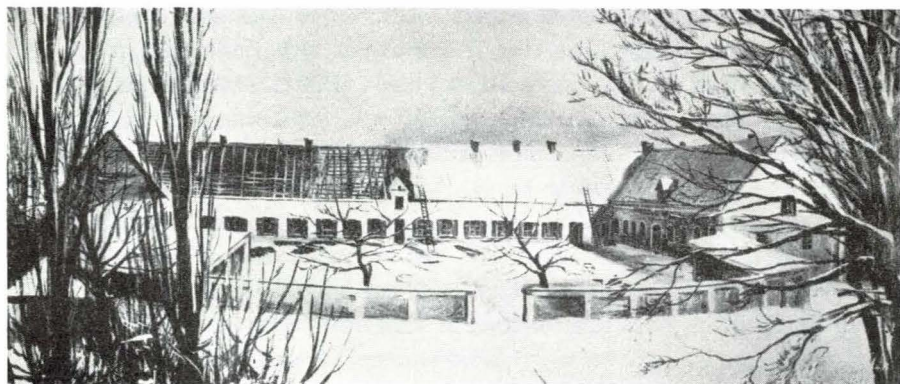

Bild 7. Exercitiegården i Uppsala vid dess rivning omkring 1880; den högra flygeln inrymde den Rudbeckska scenen.

varande borgarna brukade skänka sina håvor, ökade självfallet ytterligare de unga skådespelarnas ysterhet. Från ett senare år finns en anteckning om en student, tillhörande Roslags nation, som uppträtt i en bondes roll och sedan ute i staden roat sig kungligt under denna förklädnad. På grund av dylika oskick och med den motiveringen att skådespeleriet drog bort många studenter från studierna, blev det ofta svårt för ungdomen att få tillstånd att spela.

Under prof. OLOF RUDBECKS (1630—1702) rektorat blev det emellertid bättre beställt i dessa stycken. Rudbeck var ungdomens vän och hyste därtill starkt intresse för teater. Ja, det märkliga inträffade nu att universitetets höge styresman själv hjälpte de teaterbitna studenterna till rätta. Den viktiga lokalfrågan löstes på så vis att en flygel i den s. k. Exercitiegården inrättades som teater, väl den lokal alltså, som vi uppsaliensare kunna kalla vår första teater. Exercitiegården, eller Stallgården som den också kallades, vilade på resterna av murarna från den på nuvarande universitetstomten belägna s. k. Uppsala gård, Gustav Vasas första borg i Uppsala. 1626 hade Gustav II Adolf låtit reparera det östra partiet av borgen och på den norra längan

hade han uppfört ett kungligt stall. 1648 skänkte Kristina tomten och byggnaden till universitetet och hade planer på att där uppföra ett universitetspalats. Planen strandade och Olof Rudbeck tog sedermera platsen i besittning för den av honom grundade exercitieiinstitutionen, år 1664 i det närmaste färdig. Rudbeck använde sig av murarna i Gustaf Adolfs byggnader och uppförde stall i östra längan och bostäder i den norra, som blev mittparti sedan han i vinkel mot detta byggt till en ny västlig flygel, inrymmande ett beridarehus. I mittpartiet fick fäktmästaren, italiensk-spanska språkmästaren, voltigermästaren, dansmästaren, franska språkmästaren och beridaren sina bostäder. Brist på medel hindrade emellertid Rudbeck att hålla hela exercitieiinstitutionen i gång, ridundervisningen kom en tid att ligga alldeles nere och studenterna tillätos då att inrätta en komediantteater i västra flygel-beridarehuset.

Genom att Rudbeck erhöll väsentligt stöd i sitt arbete för studentteatern av prof. P. LAGERLÖF (1648—1699), kunde densamma benämnas den Rudbeck-Lagerlöfska teatern. Förmodligen hade den redan 1682 tagit beridarehuset i besittning; att det spelades 1685 vet man med säkerhet. Året därpå spelades där med kanslers tillåtelse under Distingen och samma år besvärade sig studentkomedianterna i konsistoriet över att andra sällskap tillätos spela teater i gamla rådstugan nere vid Gamla torget. Detta rådhus, som ersatts av det Edenbergska huset vid Stora Torget, befann sig numera i ett miserabelt skick men kunde tydligen tjänstgöra som konkurrent åt studentteatern. 1695 revs det till grunden.

Konsistoriet förbjöd emellertid snart allt skådespeleri för studenterna. 1687 tillätos dock beridarehusets komedianter att vid Distingen uppföra JOHAN CELSIUS' *Disa*, en omarbetning av Messenius' skådespel på vers, med Olof Celsius — sedermera domprost — i huvudrollen. Sannolikt på grund av de ogynnsamma omständigheterna i hemstaden beger sig »Den svenska teatern», som truppen kallar sig, till Stockholm för att där pröva sin lycka. De tillätos spela på den s. k.

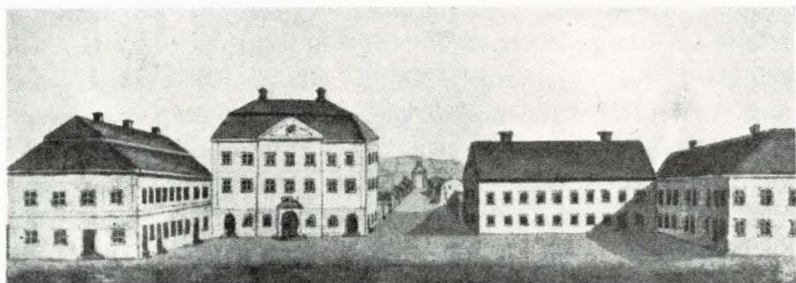

Bild 8. Stora torget i Uppsala på 1700-talet, med rådhuset t. v. om Vaksalagatan; i rådhusalen höllos »assembléer».

Lejonkulans scen, troligen genom de kungligas bevågenhet; drottningen lär ett par gånger ha besökt deras representationer. 1686 framträdde de första gången och fortsatte därmed omväxlande med de nämnda föreställningarna i Uppsala. 1691 var emellertid truppen upplöst.

Motviljan mot teater i Uppsala blir när vi komma in på 1700-talet allt större. Thalia, som under så gott som hela 1600-talet haft en tryggad plats inom universitetet, blir nu helt brutalt utkastad och måste söka sig tillflyktsort än här, än där. För det mesta är det resande trupper som gästspela och även över dem håller universitetet ett vakande öga. Redan 1702, efter branden, skrev Jesper Svedberg till änkedrottningen Ulrika Eleonora med begäran att regeringen måtte anslå de medel, som användes på främmande komedianter, i stället till den akademiska undervisningen i Uppsala, »der Gud har sin eld och sin ugn, der hela rikets ungdom uppöfvas till rikets märkliga fromma».

1709 uppträdde ett skådespelarband i Uppsala och nu fann sig konsistoriet föranlett att kraftigt ingripa: komedianterna lockade ungdomen från deras studier och allvarliga sysselsättningar och drogo ifrån dem de penningar de behövde för sitt uppehälle; onödigt lång studietid och skulder sades bara bli följd.

På 1720- och 30-talen vet man att det förekommit mario-

netteater i Uppsala. I ett humoristiskt författat program har nämligen professor Lars Roberg uttryckt förhoppning om åskådare till en anatomisk demonstration, trots att det fanns marionetteater i staden. På våren 1734 vet man att samme Roberg upplät rum i Nosocomium (nuv. Värmlands nations gamla hus vid Riddartorget) för en dylik teater. Messenius' *Disa* utkom under 1700-talet i 3 upplagor; stycket uppfördes då och då av vandrartropper. En bevarad affisch från 1734 visar en sådan föreställning.

1700-talets Uppsala kan emellertid uppvisa åtminstone en betydande dramatisk produkt, nämligen prof. OLOF CELSIUS' (1670—1756) *Ingeborg*, som 1739 hade sin premiär. Stycket är märkligt såtillvida som det är den första svenska tragedien i fransk-klassisk stil.

I januari 1759 fann sig konsistoriet ånyo föranlåtet att klaga, då ett svenskt teaterband i över ett halvt år belägrat staden. Klagomålet resulterade denna gång i en kunglig befallning: i de städer där akademier och gymnasier voro inrättade fick »slikt folk icke längre eller kortare tid sig uppehålla». Denna bestämmelse mildrades emellertid snart, så att komedianter tillätos under marknader och promotioner, så vitt de spelade svenska dramer.

I juli 1783 hade Gustav III givit den s. k. Lilla komeditruppen tillstånd att uppträda i alla rikets städer. Den kom också senare till Uppsala. Akademiska konsistoriet skrev då till kanslern Gustaf Filip Creutz för att söka avvärja faran; det erinrades om det mandat mot komedier, som Kungl. Majestät i jan. 1759 utfärdat. Av den s. k. Seuerlingska truppen, som lyckats utverka kunglig tillåtelse att spela även under terminerna — låt vara endast tre gånger i veckan och ej under föreläsningstid — hade man haft den erfarenheten, att den alltför mycket lade beslag på studenternas pengar och tid. Man påyrkade nu kanslerns hjälp om förbud mot skådespel under terminerna. Kanslern svarade dock aldrig härpå. Två år senare, alltså 1785, var den Seuerlingska truppen åter i Uppsala och fick lokal i beridaregården genom stallmästare

Bild 9. Fyrirstorg i Uppsala på 1700-talet; huset med den vita gaveln t. h. är Hospitalskyrkan.

Ehrenströms tillmötesgående. Konsistoriet tog nu saken i egna händer; truppen fick kvarstanna till månadens slut, men stallmästaren förbjöds att vidare hyra ut universitetet tillhöriga lokaler till teaterband.

Från 1700-talets slut har man uppgifter om teaterevenemang i Uppsala rådhus' stora sal vid Stora torget. Dessa »assembléer», som de kallades, höllos på rådhuset till långt in på 1800-talet och på rådhusgården fingo mera cirkusbetonade sällskap hålla till.

Uppsala var fattigt på teaterlokaler och de som begagnades voro i ett miserabelt skick; rådhusalen var antagligen den bästa. En av de originellaste, som äro kända från början av 1800-talet, är onekligen Hospitalskyrkans(!) vind, som fick hysa bl. a. en Kasperteater. Kyrkan, som var belägen på nuv. Fyrirstorg, hade ramponerats svårt vid 1702 års brand, men stod likväl kvar ett gott stycke in på 1800-talet. En ung student, Gustaf Floderus från Rasbo, har i sin dagbok givit en ytterst målande och dråplig skildring av ett dylikt kyrkvindsevenemang. Det var den 10 februari 1813. Skildringen återges här in extenso:

»Jag skulle på Spektakel — Märk: — Spektakel — sådant precist, som det af den förträfflige auktor till Uno v. Trazenberg beskrifvna Småstadsspektaklet; med den skillnaden likväl att det var på en vind, men detta i Guds hus. Man hade NB. uthyrt den bortauktionerade Hospitalskyrkan, som hotar att rasa ned. — Kl. 6 e. m. Det var superbt inredt — Till logerna på premier måste man krypa på händer och fötter — Coulisserna voro vackra, dockorna äfvenså — NB. Menniskor spelte ej på Theatern utan docker, som voro temligen rörliga — Horribelt med folk — Det gick alltför oanständigt till — Från Second nedkastades den ena hampfrö-häfvan efter den andra på dem, som sutto på premier — Herrar officerare nedbröto några loger, spottade och kastade en stor mängd med S-s-slantar in på theatern, samt ropade och skreko alltför fasligt — Jag var i mitt moraliska lynne och satt görande observationer. Hvad slantkastningen vidkommer, förefaller det mig som voro de alltför illa använda — Hade de blifvit gifna åt en Tiggare, så hade han dermed kunnat underhållas åtminstone 2 dygn — — de öfvriga excesserna voro ock illa använda, ty de voro mot personer, (som ej) tillfogat de angripande något mén. — — Pjeserna, som agerades voro följande: 1. Don Juan, eller Benrangelsgästabudet. Com. i 3 acter på tyska — 2. Caspar i strid med troll och drakar. Com. i 3 acter, på sv. — 3. Trollbaletten, 2 acter.» —

Under 1800-talets första hälft börjar ett ganska utvecklat nöjesliv att florera i de svenska städerna och ej minst i Uppsala. Alltjämt är det marknaderna som samla den största publiken. Gycklare av allehanda slag, akrobater och lindansare, snabblöpare och eldslukare visa sina konster, »märkvärdigheter» och tittskåp med de mest brokiga ämnen från Europas alla hörn förevisas. Teatern och det riktiga skådespelet får så småningom hård konkurrens om själarna. Men teatern är trots nöjeslivets nya fronter och former seg nog att rida ut stormen och så småningom kommer den att åter bli dominanten i förströelsernas värld. Den som mera ingående önskar studera hur dessa förhållanden tedde sig under det tidiga 1800-talets Uppsala kan numera göra det på det förträffligaste sätt i bibliotekarien N. E. TAUBES nyss utkomna monografi över den skådespelare och teaterman, som kom

att bli av så stor betydelse för teaterkonsten i Uppsala, nämligen PIERRE JOSEPH DELAND (1805—1862).

Deland, den mest betydande landsortsteaterledaren i Sverige under förra hälften av 1800-talet, var det som lät bygga teatern i Uppsala. Men man må icke tro att allting låg tillrätta för Deland direkt. Det stränga förbudet av år 1759 mot att spela teater i Uppsala gällde ju alltjämt och trots att det samma något mildrats genom tillägg av 1790, 1794 och 1807, vari medgavs föreställningar under sommaren och under marknaderna, verkade det förlamande på teaterlivet i universitetsstaden. När man icke fick spela under terminerna ville inga sällskap besöka staden. Det blev nu fördenskull Delands första uppgift att få förbudet upphävt. Redan den 8 juni 1838 hade han avlåtit en skrivelse till universitetskanslern, dåvarande kronprinsen, sedermera konung Oscar I, vari han anhöll att få ge teatraliska föreställningar i Uppsala hela året om. Det kan nämnas att opinionen var mycket stark till Delands förmån och att denna i hög grad stärktes genom ingen mindre än August Blanche, som i en artikel i Nya Argus av den 2 nov. 1838 med kraft bemött de invändningar, som från akademiskt håll brukade göras mot skådespeleri. Kanslern remitterade Delands skrivelse i och för yttrande 31 juli, men frågan behandlades i akademiska konsistoriet först den 20 okt. Den som mera utförligt vill följa den debatt, som följde, hänvisas till TAUBES arbete. Vi kunna dock icke underlåta att återge det inledningsanförande som hölls av rector magnificus professor Henrik Schröder, då det onekligen är ett utomordentligt tidsdokument från 1830-talets Uppsala:

»Jag anser teatraliska föreställningar — så vitt de motsvara sitt ändamål — ej stå i strid med ett universitets intressen. De höra, under denna förutsättning, till de ädlare nöjen, som, under det de åt den flitige, av dagens mödor uttröttade ynglingen, bereda en oskyldig men behövlig vederkvickelse, från förströelser av sämre art avleda den lättsinnige, och som i allmänhet på ungdomens estetiska bildning böra utöva ett välgörande inflytande. Behovet av en teaterinrättning har ock i de senare åren här allt mera börjat

visa sig i de representationer, som de studerande själva på sina nationer sökt tillstålla och detta behov skall säkert på mindre kostsamt och tidsödande sätt fyllas, om det medgives en teatergrupp att här infinna sig. Genom ett kanslerbrev lär detta och vara medgivet under marknader och promotioner. Tillsvidare skulle jag dock anse detta tillstånd ej böra utsträckas till mera än december, januari och februari månader samt sommarferierna, särdeles som en resande skådetrupp ej lärer hava större repertoar än som under denna tid hinner utlämnas. Men då följdén av en sådan tillåtelse kan för den studerande bliva ganska menlig, ifall att det spelande sällskapet till seder och talanger ej skulle motsvara de stränga fordringar, vilka i synnerhet vid ett universitet bör göras, så tror jag denna tillåtelse endast under det villkor böra tillstyrkas, att så i avseende på den spelande personalen som valet av stycken den akademiska styrelsen utövar en närmare uppsikt samt, att den, när den så finner nödigt, må hava att inhibera de teatraliska föreställningarna och från staden avlägsna sällskapet.»

Med prof. Schröder instämde bl. a. professorerna Geijer och Atterbom, vilka i övrigt anses vara de som stodo bakom Delands åtgärd. Rector magnificus' anförande kom att läggas till grund för konsistoriets yttrande till kanslern, daterat den 16 nov. 1838, och omgående gav denne sitt tillstånd till den av konsistoriet föreslagna förlängda speltiden. Deland hade därvid vunnit sitt huvudsakliga mål och kunde nu gå vidare i sin uppgift.

Onsdagen den 5 juni 1839 blir en märkesdag i Uppsala teaterhistoria. Det är denna dag som Deland med sin trupp för första gången gästar Uppsala. Det Delandska sällskapet var vid denna tid redan känt och berömt runt om i landet för sin goda repertoar och kvalificerade spelkonst, men efter Uppsala-tidningarna att döma hade det icke förut gästade lärdomsstaden. Att truppen valde sommaren för sitt gästspel — den stannade till början av juli — berodde med all säkerhet till stor del på beskaffenheten av den lokal den använde, nämligen vinden till det gamla mälteriet långt nere vid hamnen på nuv. Upsala Ångqvarns tomt. I teaterrecensionerna fördömes på det skarpaste den usla och otjänliga lokal, trup-

Bild 10. Gamla mälteriet på nuv. Uppsala Ångqvarns tomt, P. J. Delands teaterlokal i Uppsala 1839—40.

pen nödgades använda. Vintertid var den fullkomligt oanvändbar.

Sommaren 1840 var Deland åter i Uppsala. Den 1 juli läste man i *Correspondenten*: »Herr Delands goda Theatertrupp fortfar att gifva representationer för talrika åskådare, utöfver hvad man af årstiden och den otjenliga lokalen kunde hoppas. En bättre lär nu vara i fråga.» Teaterdirektören hade själv tagit initiativet till att få en bättre lokal till stånd och åstadkommit ett teaterbolag, som tog frågan om hand. Den 8 dec. 1841 såg Uppsala sina drömmar om en värdig teater förverkligade. *Uppsala teater*, belägen utanför Vaksalatullen, slog nämligen denna dag upp portarna till sin första föreställning, varvid det Delandska sällskapets medlemmar kunde glädja sig åt att få visa sina prestationer på en scen, som mer motsvarade deras konstnärliga intentioner. Den uppsaliensiska Thalia med sina många »lokaler» — måhända först domkyrkans omgivning, därefter slottet, prof.

Joh. Rudbeckius »privata kollegium», marknadsisen »seel. Dr. Locenii Haus», Exercitiegårdens beridareflygel, gamla rådhuset, prof. Lars Robergs Nosocomium, nya rådhuset, Hospitalskyrkans vind samt slutligen mälterivinden vid Ångvarn — hade därmed äntligen, åtminstone för hundra år framåt, fått sig en mera stadigvarande boplatz. Ja, förvisso börjar med Delands fasta teater av 1841 ett nytt skede i Uppsalas växlingsrika men ur svensk kulturell synpunkt så äro-rika teaterhistoria.

LIT T E R A T U R.

C. ANNERSTEDT, Uppsala universitets historia; H. SCHÜCK, Ill. svensk litteraturhistoria; DENS., Messenius, Några blad ur Vasatidens kulturhistoria (1920); O. WIESELGREN, Bidrag till kännedomen om 1600-talsdramat i Sverige (1909); C. SILFVERSTOLPE, Teaterhistoriska studier (Samlaren 1911); H. LIDELL, Studier i Joh. Messenius' dramer (1935); E. FLODERUS, Hospitalskyrkan som teaterlada, U. N. T:s julnummer 1925; N. E. TAUBE, De Delandska teatersällskapen i Uppsala, Skrifter utgivna av föreningen Drottningholmsteaterns vänner I (1940); Uppsala-tidningen Correspondenten.